

УДК 811. 161. 2

**Відображення «вольового зусилля людини»
фразеологічними засобами української мови**

Балацька Ю.Ю.

*Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського,
м. Сімферополь, Україна*

У статті досліджується семантична класифікація фразеологічних одиниць на позначення екстралінгвістичного поняття “вольовезусилля людини” з урахуванням досягнень фразеологічної та психологічної наук. Вирізнення та дослідження окремих фразеологічних мікросистем допоможе при ідеографічному описі фразеологічного складу української мови та при укладанні фразеологічних словників ідеографічного типу.

Ключові слова: мікросистема, ідеографія, фразеологічна одиниця, вольове зусилля.

XXI століття характеризується ще більшим прагненням лінгвістів до цілісного всеєдиного знання, до синтезу різних наук через розуміння того, що пояснення мови неможливе без залучення наукового потенціалу різних галузей знань. Цілісний аналіз фразеологічного шару мови виходить із розряду актуальних. Сьогодні науковці наполягають на необхідності попереднього вивчення семантичної структури окремих фразеосемантичних полів. Останнім часом було написано низку монографій, статей і дисертацій, у яких досліджувалися ідеографічні групи фразеологічних одиниць (ФО) на матеріалі різних мов, з'ясовувалися деякі теоретичні проблеми фразеологічної ідеографії (див. праці А.С. Аксамитова, М.Ф. Алефіренка, Л.І. Антропової, С.К. Аро-ри, Є.Ф. Арсентьевої, М.Т. Демського, А.М. Емірової, О.М. Каракуці, І.В. Кашиної, В.М. Мокієнка, Т.Г. Нікітіної, Є.М. Покровської, Ю.Ф. Прадіда, А.Д. Райхштейна, Л.М. Рязановського, Ю.П. Солодуба, В.Д. Ужченка, М.Ф. Шумілова та ін.).

Актуальність. Проте необхідно зазначити, що проблеми фразеологічної ідеографії в більшості праць названих авторів вивчалися, як правило, принагідно, у зв'язку з дослідженнями інших аспектів фразеології, унаслідок чого аналізу підлягали окремі поняттєві поля, покриті ФО, а також не враховувалися дані інших наукових дисциплін.

Першим спеціальним дослідженням у вітчизняному мовознавстві теоретичних та практичних проблем вирізнення окремих фразеологічних мікро- та макросистем стала монографія Ю.Ф. Прадіда “Фразеологічна ідеографія: проблематика досліджень” [3]. Наступним кроком на шляху розв'язання вищезазначеної проблеми стала дисертація Н.Ф. Грозян “Фразеологічна мікросистема “Поведінка людини в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти)” [1], у якій дослідниця отримала нові результати щодо сутності й семантичної організації вищезазначеної фразеологічної мікросистеми. Тому перші кроки на шляху розв'язання складної багатопланової проблеми ідеографічного опису ФО зроблено.

Мета пропонованої роботи – вирізнити з фразеологічного складу української мови групу фразеологічних одиниць (ФО), загальна семантична ознака яких має екстралінгвістичну природу, тобто позначає “вольові зусилля людини”; описати семантичні особливості цих ФО з урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук.

Фразеологічні засоби вираження вольового зусилля не були предметом комплексного дослідження в мовознавстві. У поданій роботі, услід за Ю.Ф. Прадідом, пропонується така ієрархічна структура ідеографічної класифікації ФО: синонімічний ряд → семантична група → семантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе [3, 40], бо доцільність зазначеної структури підтверджено неодноразово багатьма дослідженнями учнів цієї школи при вивченні різних фразеологічних мікросистем (Н.Ф.Грозян, Л.Ш.Кубедіною, І.Є. Колесниковою, зокрема й наших).

Досліджений матеріал засвідчує, що ієрархічна структура тематичної групи має такий вигляд (див. рис. 1):

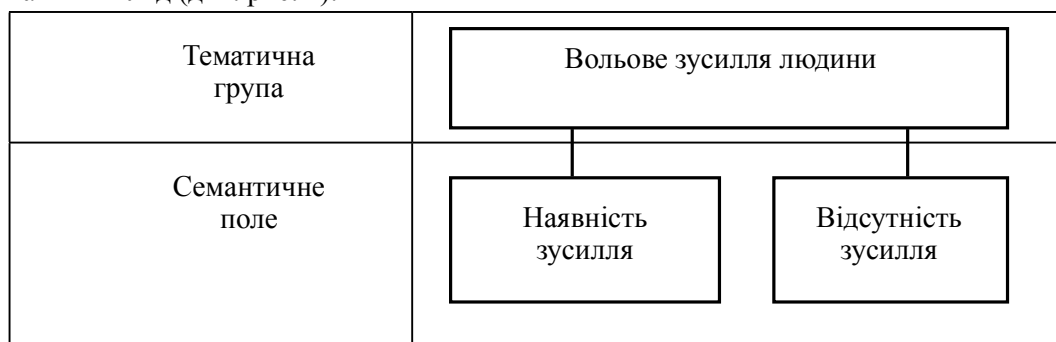

Рис. 1. Структура тематичної групи ФО „Вольове зусилля людини”

У сучасній психології під вольовими зусиллями розуміють свідоме навмисне напруження особистістю своїх фізичних, інтелектуальних сил задля досягнення поставленої мети в умовах мотиваційного конфлікту або зовнішніх перешкод [2, с. 25].

Відомий психолог В.І. Селиванов зазначає, що вольове зусилля є одним з головних засобів, за допомогою яких особистість реалізує володіння своїми спонукками, вибірково задіюючи одну мотиваційну систему й гальмуючи іншу. Регуляція поведінки й діяльності здійснюється через вольові зусилля [4, с. 20]

Основні видивольових зусиль у психології розрізняють за характером подоланих перешкод, за сферами їхнього прояву й діагностичним показником – інтелектуальні, психомоторні та м’язові.

Тематична група ФО на позначення вольового зусилля набуває розширення ознак та складається з двох семантичних полів: “Наявність зусилля” та “Відсутність зусилля”.

1. Семантичне поле ФО “Наявність зусилля” містить своє відображення безпосередньо в синонімічних рядах з такими значеннями:

а) нерозумно витратити невиправдані зусилля: **стріляти (бити) з гармат по горобцях**. Вам, може, чудно, що я взяла такий поверховий тон, але ж говорити ґрунтовно на такі теми, се значило б **стріляти з гармат по горобцях**(Л. Українка); **лобом горіхи розбивати**. – А кажуть, що комендант до вас кожну ніч ходить. – Ну, досить

лобом горіхи розбивати(Г. Тютюнник); **витрачати (тратити) порох**. ... Одначе, видно, даремно **витрачав** Маковей свій **порох**: напарник таки мовчав (О. Гончар); **воювати (боротися) з вітряками**. – Ти хочеш, щоб твоя дочка вдягалась як старчиха, і щоб заміж не вийшла? Не вийде в тебе нічого, – репетувала Марія. – Як ти не розумієш, що ти **воюєш з вітряками** (З журналу) [СФУМ, с. 125] та ін.;

б) здобути великими зусиллями, тяжкою працею тощо: **покропити кров'ю (потом, слізьми і т. ін.)**. Город над Дунаєм, де кожен камінь **покроплений кров'ю** мусив ще раз рятувати людей від смерті(С. Склярєнко); **брати / взяти [своїм] горбом** що. – Ех, Никаноре. Дали ж тобі землю. – Дали, та візьмуть її нічим. **Горбом** тільки й **береш**(І. Микитенко);

в) вираження марності зусилля: **хоч гопкискачи**. – Як будемо триматися купи, стовчемо панів і в ступі, – впевнено кидає Мар'ян. – Покрутяться вони, мов посолєні в'юни, а без мужика, **хоч гопкискачи**, нічого не зроблять (М. Стельмах); **хоч плач, хоч скач**. Як стане було той Гопченкогопки, то вже не зіб'єш його нічим, – **хоч плач, хоч скач**, а зробить, як сказав (Ю. Яновський); **хоч сказися**. – Най там як хоче, а як я сказав слово, то вже не переміняю. **Хоч сказися** (М. Коцюбинський) та ін.

Фіксуються також ФО, які не входять до синонімічних рядів, зокрема: **[аж] очі з лоба (з голови) вилазять (лізуть)кому**, у кого і без додатка, фам.; **сізіфова праця (робота)**, книжн.; **ледве (насилу) доволокти ноги; кидати / кинути на чашку терезів; дай Боже (Бог) пам'ять** – усього 10 ФО.

Отже, семантичне поле ФО “Наявність зусилля” не є розгалуженим, безпосередньо містить 3 синонімічні ряди та ФО, які не вступають в синонімічні зв'язки. Відсутня ланка “семантична група”. Найпродуктивнішим (9 ФО) є синонімічний ряд зі значенням: “нерозумно витрачати невиправдані зусилля”.

2. Семантичне поле ФО “Відсутність зусилля” знаходить своє відображення в синонімічних рядах з такими значеннями:

а) легко, без жодних зусиль: **малим заходом**. ...коли не дати зразу відсічі [огудникам], такого їх намножитьься, що **малим заходом** мене під себе підвернуть, хоч би ви їм тоді противились усіма силами вашими (Боккаччо, перекл. М. Лукаша); **недорогим коштом**. Тим і хочеться мені розказати всьому товариству, як **хитро, мудро і недорогогим коштом** вивернулась од чоловіка одна молодичка, жінка низького, мовляли стану (Боккаччо, перекл. М. Лукаша); **одним мізинцем**, з дієсл., жарт. Вона ж розсипає тюрми, сказати б, – **одним мізинцем**, І сіє червоні квіти на чорних губах неволь (А. Малишко) та ін.

б) дуже легко, просто: **як[дурному] з гори бігти / побігти(збігти)**. і т. ін. ... Я колись фейлетон про тебе напишу, їй-богу напишу. – А чого ж, тобі це – **як дурному з гори побігти**(О. Левада); **як (мов, що, ніби і т. ін.) насіння лузати (рідшелускати)**, перев. з дієсл. Він змалку такий відчайдух. Це для нього **ніби насіння лузати** – красти. Що погано лежить, так і липне до його рук (В. Дрозд); **як батогом ляснути**. Часто служив [отець Альберт] службу божу і в церкві; ... так уже муки спасителєві оплакує, що сумно, – слези точити так йому було, **як батогом ляснуть**(Боккаччо, перекл. М. Лукаша) та ін.

в) швидко, без зусиль: **на одному подихові (подиху)**. Не така вже й близька відстань од Семенютиного подвір'я до Змієвого валу, але Масюта здолав її, як мовитьсь, **на одному подихові**(І. Головченко і О. Мусієнко); **по щучому велінню**. Та все те [щасливе життя] прийшло не **по щучому велінню**, а в нелегкій праці, в дерзанні, в боротьбі з труднощами (І. Цюпа); **за виграшки**. І він частіше й частіше крутився

думками біля Оксаниного двору й Оксаниних рук; така за виграшки всяке ділечко переробить (М. Стельмах).

г) щось дістається дуже легко, без особливих зусиль: *манна з неба (з небес) падає*, *перев. з запереч., жарт. – Ви повинні нам допомагати: тепер манна з неба не падає* (Є. Куртяк); *йде в руки*. *Тепер твої всі Гальки й всі Маруськи, бо хлопець ти, нівроку, показний .. Як хочеш, сину, Маєш розум теж. Але ж подумай, щастя йде у руки. Невже від себе щастя одіхнеш?* (Л. Костенко).

Як свідчить проведений аналіз, фразеологічна мікросистема на позначення відсутності зусилля має певну кількість ФО, які не вступають в синонімічні зв'язки, наприклад: *падати / впасти з неба*, *перев. із запереч; підносити (подавати) / піднести (подати) на блюдечку (на тарілочці); брати / взяти голіручкою, що; далеко ходити (бігати) не треба (не будемо)* та ін.

Отже, семантичне поле ФО “Відсутність зусилля” не є розгалуженим, безпосередньо містить 4 синонімічні ряди та ФО, які не вступають в синонімічні зв'язки. Відсутня ланка “семантична група”. Найпродуктивнішим (5 ФО) є синонімічний ряд зі значенням: “легко, без жодних зусиль”.

Висновки. Таким чином, тематична група ФО на позначення вольового зусилля набуває розширення ознак та складається з двох семантичних полів: “Наявність зусилля” та “Відсутність зусилля”, які безпосередньо містять синонімічні ряди (три і чотири відповідно). За структурно-граматичними моделями переважають дієслівні та прислівникові ФО. Отже, вирізнення та дослідження окремих фразеологічних мікросистем із урахуванням досягнень психологічної та інших наук допоможе при ідеографічному описі всього фразеологічного складу мови та при укладанні фразеологічних словників ідеографічного типу.

Список умовних скорочень

див. – дивіться; т. ін. – таке інше; СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.; ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К.: Наукова думка, 1993. – Кн. 1-2.; ФПМЛ – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.

Список літератури

1. Грозьян Н.Ф. Фразеологічна мікросистема “Поведінка людини” в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Грозьян Ніна Федорівна. – Дніпропетровськ, 2000. – 228 с.
2. Джанерьян С.Т. Методическое пособие по курсу “Общая психология: воля” для студентов психологического факультета / С.Т. Джанерьян – Ростов-на-Дону, 2006. – 34 с.
3. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) [Текст] / Ю.Ф. Прадід / НАН України, Ін-т української мови – К.: Сімферополь, 1997. – 252 с.
4. Селиванов В.И. Психология волевой активности: [лекции по спецкурсу] / В.И. Селиванов – Рязань : Изд-во РГПИ, 1974. – 150 с.

Балацкая Ю.Ю. Отображение «вольового зусилля человека» фразеологически-ми средствами украинского языка // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. 339-343.

В статье исследуется семантическая классификация фразеологических единиц, обозначающих экстралингвистическое понятие “вольовое усилие человека” с учетом достижений фразеологической и психологической наук. Выделение и исследование отдельных фразеологических микросистем поможет при идеографическом описании фразеологического массива украинского языка и при составлении фразеологических словарей идеографического типа.

Ключевые слова: *микросистема, идеография, фразеологическая единица, вольовое усилие человека.*

Balatska Y.Y. Reflection of " the volitional effort of person " by phraseological means of Ukrainian language // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 2. – P. 339-343.

The article deals with the semantic classification of phrase logical units, denoting extralinguistic notion “volitional effort of person”, on the basis of modern phraseological and psychological units. Selection and research of the definite phraseological micro-systems will help in ideographic description of the whole phraseological composition of Ukrainian language and in composing phraseological dictionaries of ideographic type.

Key words: *microsystem, ideography, phraseologicalunit, volitionaleffortof a person.*

Поступила до редакції 21.03.2012 р.